

Cild XIX

1977-1979

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARAFINDAN ÇIKARILIR

Kurucu :

M. Fuad Köprülü

Müdür :

Prof. Dr. Sadettin Buluç

İSTANBUL - EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ

1980

MERKEZ EFENDİ (H. 870/1465 SIRALARI-959/1551) İLE
ŞÂH SULTAN HAKKINDA BİR HÂŞİYE

EMEL ESİN

«Merhabâ ey Merkez-i devrân-i cân!»
(Merkez Efendi türbesi kitâbesinde, Kenân'ın
H. 1229 târîhli mersiyesinin ilk mısraa)

İstanbuldaki ilk Halvetî şeyhlerinden Merkez Efendi'nin şahsiyeti, bazı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Fr. Babinger, T. Yazıcı¹ ve Merkez Efendi dergâhında dörtüyz yıla yakın seccâde-nişîn âilenin ahfâdından merhum N. Kılıç² bu konuda eserler neşr ettiler. Merkez Efendi'nin ceddim³ olması münâsebetile, H. 959'da, yâni vefâtı yılında yazılmış bir vakfiye sûreti âilemde bulunuyordu. Bu yazı o vakfiyeden mülhemdir. Çalışmamda bana bibliografya vermek, vakıfnâme'nin okunması ve tefsiri husûsunda yol göstermek lûtfunda bulunan zevâta minnet hislerimi buradâ bilvesîle tekrar ifâde etmek isterim⁴. Bendeki vakfiyenin bir sûreti de

1 Bk. bibliografya.

2 Bk. bibliografya, Kılıç-Çalikoğlu. Bay Nûrullah Kılıç, Merkez Efendi'nin kızı Ümmî Hatun (bk. not 102) ve dâmâdı Seyyid Muşlih'ud-din'den (bk. not 86) inmektedir.

3 Babam Ahmed Ferid Tek'in baba-annesi Solak-başı İsmâ'il'in kızı Ummu Kulşüm, Merkez Efendi'nin Şah Sultandan olan oğlu Ahmed Çelebi'den inmekde idi. Bu soyun erkek ve kadın mensûbları, H. 1300 sıralarında bir borç sebebi ile hakları inkirâz edinceye kadar, Merkez Efendi vakfiyesinden maaş almışlardı. H. 959 târîhli vakfiye ve «bahâ» denen H. 1132 târîhli hulâsası dışında bir de şecere mevcûd idi. Şecere, babam 1938-1943 arasında yurt dışında bulunurken, kayb olmuşdu.

4 Merkez Efendi hakkında bana bibliografya lûtfeden zevât Prof. Dr. A. Erzi ve Süleymâniye Kütübhânesi müdiri Bay M. Ülker'dir. Vakfiyenin Şah Sultan câmiî mezar taşları kitâbelerini Bay İ.H. Konyalı lûtfetti. Vakfiyenin okunması ve tefsiri hakkında Bay O. Şâik'e derin şükrân borçluyum.

Bay Kılıç'da bulunmakta imiş. Maalesef bu diğer sûreti henüz göremedim. Âilemde Merkez Efendi vakfiyesinin III. Ahmed tuğrası ile H. 1132 tarihli devrinden bir de «bahâsı» (hulâsası) mevcûddur. Merkez Efendi'nin H. 959 târihli vakfiye sûreti bu yazı ile birlikde neşr edileceğinden (res. 6), burada vakfiyedeki başlıca noktalara işâret ile iktifâ edeceğim. Vakfiye, Merkez Efendi'nin Yeni Kapı dışındaki öz dergâhının hamam ve müstemilâtına âiddir. Bunların geliri Merkez Efendi'nin oğlu «Ahmed Çelebi»ye ve onun ahfâdına vakf edilmiştir. Vakfiyede, kaynaklarda bulunmayan husûslar vardır. Terceme-i hâllerde Merkez Efendi'nin babasına sâdece «Muştafa b. Kılıç Beg b. Haydar» denirken, vakfiyede kendisine ulemâ ve şeyhlere mahsus lâkablara verilerek şöyle adlandırılmıştır (bk. res. 1) «Kudvat'us-sâlikîn, al-hâdî ilâ' t-tarîk il-iqân va'l yakîn, Mevlânâ el-Şeyh Muşlih'ud-dîn». Muştafa adı ve Muşlih'ud-dîn lakabı olan «mevlânâ» ve «şeyh»ler tezkirelerde çok bulunduğundan, Merkez Efendi'nin babasının hangisi olabileceğini tahmîn edememekteyim. Vakfiyede Merkez Efendi'nin «Ahmed Çelebi» dışında, «Derviş Çelebi» ve «Alî Çelebi» adlı iki oğlundan da bahs edilmektedir. Ayrıca, Merkez Efendi'nin bilinen oğlu «Ahmed Çelebi»nin Yavuz Sultan Selim'in kızı Şâh Sultan'dan doğduğu açıkca vakfiyeden anlaşılır : «Oğlum Ahmed Çelebi'nin vâldesi Şâh Sulţân, ibneti Sulţân Selîm Hân» ibâresi bu hususda şübhe bırakmamaktadır.

Bu bakımdan Merkez Efendi'nin ve Şâh Sultan'ın hayat safhalarını, vakfiyenin getirdiği bilgiler ışığında, tekrar ele almak ihtiyâcını duydum. Başlıca kaynaklar dışında Şah Sultan'ın Topkapı Kütübhanesi'nde mahfûz H. 977 târihli vakfiyesini⁵ ve Merkez Efendi ile Şah Sultan'ın oğlu Ahmed Çelebi'nin Firûzâbâdî'den türkçeye terceme ettiği *Bâbûs'ul-vasîf terceme-i Kâmûs ul-muhtâf*'in Topkapı'da mevcûd ikinci cildi⁶ ile Merkez Efendi'nin yakınlarından Germiyanlı Şeyh Ya-kûb'un oğlu ve *Tezkire-i Halvetiyye* müellifi Şeyh Sinân'ud-dîn Yûsuf'un⁷, Ahmed Çelebi'nin *Bâbûs'ul-vasîf*'ine ilâve ettiği bazı hâşiyeleri⁸ taradım. Bu araştırmalar ışığında vardığım neticeleri arzedeceğim.

Merkez Efendi'nin H. 959'da doksan yaşında veya doksanını aşkın vefât ettiğinde kaynaklarda ittifâk vardır. O halde, «Muşlihuddîn» ve «Merkez» «lâkab» larını sonradan alan «Musâ b. Muştafa b. Kılıç Beg b. Haydar», H. 870 sıralarında doğmuşdu⁹. Doğum yerinin H. 831'de Os-

5 Bk. Bibliografya, Şah Sultan vakfiyesi.

6 Bk. Bibliografya, Ahmed Çelebi.

7 Bk. Aşâsı, 206.

8 Ahmed Çelebi'nin eserinde varak 1/a ve ondan önceki varakda hâşiyeler.

9 Taşköprü-zâde, 522-23. «Lâkab» tabiri : Yûsuf, 25/a.

manlı idâresine geçen, Germiyan-oğullarının ili olduğunda da ittifâk mevcuttur. Merkez Efendi'nin hem-karyesi Germiyanlı Şeyh Ya'kub'un oğlu Şeyh Yûsuf'un eserinde doğum yeri Uşak olarak bildirilmektedir¹⁰. Celâl ud-dîn Maḥmûd Ḥulvî'nin, H. 1030'da yazdığı *Lemezât* da, Merkez Efendi'nin doğum yeri Germiyân ilinde, «Kütahya sancağında Lazkiyye kazâsında Sarı Maḥmûd köyü» olarak verilmiştir¹¹. Genç Mûsâ, ilk tahsîlini, her halde, dîn âlimi ve şeyh olan babası, Muşliḥuddîn lâkablı Muştafa'dan görmüştü. Daha sonra, «Mûsâ b. Muştafa»'nın nerede dînî ilimleri tahsîl ettiği hakkında kaynaklarda ihtilâf ile karşılaşmakdayız. Taşköprü-zâde¹², 965'de yazdığı terceme-i hâlde, Merkez Efendi lâkabı ile tanınacak «Mûsâ b. Muştafa»'nın Mevlânâ Hızr Beg'in oğlu Mevlânâ Aḥmed Paşa'dan okuduğunu bildiriyordu. Bu zât Hızr Beg oğlu Mevlânâ Sinân Paşa'nın kardeşi, Bâyezid II'nin 886'da cülûsunda Bursa müftüsü tayîn edilen Aḥmed Paşa idi¹³. 'Âlî¹⁴ ise, H. 1002-1007 arasında, Merkez Efendi lâkabı ile tanınacak «Mûsâ Muştafa»'nın Mevlânâ Hızr Beg'den okuduğunu söylüyordu. Hızr Beg Bursa müftüsü Hızr Begzâde Aḥmed Paşa'nın oğlu, Bursa'da Kaplıca medresesi müderrisi olan sūfiyâne ve şâirâne meyilli bir âlim idi¹⁵. Birbirini tutan bu iki kayda karşı Ḥulvî'nin¹⁶, Merkez Efendi lâkabı ile tanınacak Mûsâ b. Muştafa'nın İstanbul'da Velî'ud-dîn oğlu Aḥmed Paşa'nın dânişmendi olduğu rivâyeti şübhelidir. Esâsen, genç Mûsâ b. Muştafa'nın İstanbula geldiğinde, Velî'ud-dîn oğlu Aḥmed Paşa çokdan Bursa'da menfî bulunuyordu. Bâyezid II'nin cülûsuna senesinde (886) İstanbul'da değil, Bursa'da sancak beği idi. Yûsuf b. Ya'kub ise, Müftî Aḥmed Paşa b. Hızr Beg ile Velî'ud-dîn zâde Aḥmed Paşa'yı karışdırmış görünmekde, fakat Merkez Efendi lâkabı ile tanınacak Mûsâ b. Muştafa'nın Bursa müftüsinden, yâni Hızr oğlu Aḥmed Paşa'dan okuduğunu te'yîd etmektedir¹⁷.

Merkez Efendi'nin müstesnâ bir hâfızaya sâhib olup üç ayda *Kur'an*'ı, «Şeyh tefsiri» ile birlikte hıfz ettiğini, Beyzâvî tefsirinden de çok kısımları ezberlediğini, ayrıca 'ilm-i hadîş ve fıkḥ okuduğunu, Yûsuf b. Ya'kub

10 Yûsuf, v. 25/a.

11 Ḥulvî, v. 223/a.

12 Taşköprü-zâde, 522.

13 Taşköprü-zâde, 193 (Hızr Beg oğlu Sinân Paşa), 197. (Sinân Paşa kardeşi Aḥmed Paşa ve onun oğlu Hızr Beg), 431 (Aḥmed Paşa oğlu Hızr Beg).

14 'Âlî, v. 379/b.

15 Bk. yuk. not 13.

16 Ḥulvî, v. 223/a.

17 Yûsuf, v. 25/a.

tasrîh eder¹⁸. Genç medrese talebesi, *Şerh'ul-akâ'id* okurken, gönlünde sûfiyâne bir meyl feverân ederek Karaman'a veya Amasya'ya, Hâbib-i¹⁹ Karamânî adlı şeyhe derviş olmak için gitmişti²⁰. Karamanlı sûfî, Mûsâ b. Muştafa'nın biâtını kabul etmemiş ve şöyle demişti : «Senüñ şeyhin henüz seccade-nişin degül»²¹. Hâbib-i Karamanî'nin 902'de öldüğüne göre²², Mûsâ b. Muştafa'nın Karamanlı sûfî ile muhâveresi bu târihten önce idi. Mûsâ b. Muştafa'ya va-z icâzeti ile, ilk lakabı da, Karamanlı Hâbib tarafından şu sözlerle verildi : «Şimden gerü Muşlih'ud-dîn»²³.

Mûsâ Muşlih'ud-dîn'in İstanbul'a gelip, «mülâzimlerin meşrûtası olan hücerâtın birinde, medresede sâkin»²⁴ olmağa başladığı târih ta'yîn edilememektedir. Aynı devirde, Et-yemez zâviyesinin şeyhi Amirza (Emîr-zâde) Baba kızı ile evlenip, o zâviyeye geçmiş ve Et-yemez şeyhinden kemer kuşanmıştı²⁵.

Rivâyete göre, H. 899'dan beri İstanbul'daki baş Hâlvetî zâviyesi şeyhi bulunan Sinân'ud-dîn Sünbül Efendi'nin mânevî câzibesini Mûsâ Muşlih'ud-dîn'e te'sir etmekte idi. Ancak Sünbül Efendi hakkında, «devrân ederler ve vahdet-i vücûd söyleşürler»²⁶ dendiği için, Mûsâ'nın gönlünde Sünbül Efendi'ye karşı tereddüdler vardı. İstanbul'daki sûfî şeyhlerinin çoğunun sohbetine gidiyor, fakat Sünbül Efendi'yi ziyâret etmiyordu. Medrese terbiyesi içinde vücûd bulan «zühd ve taqvâ der'i»²⁷, sanki Mûsâ bir zirha bürünmüş gibi, Sünbül Efendi'ye karşı bir mukâvemet tevliid ediyordu. Sonunda mânevî çekişme o kadar şedid oldu ki, Mûsâ rûyâlarında Sünbül Efendi'yi görmeğe başladı²⁸. Bir gece, Mûsâ rûyâsında, hücresinin kapısını Sünbül Efendi'nin zorladığını gördü. Mûsâ, «Meded, savma ama girmesün!» diye içeriden kapıya dayanıyor, fakat Sünbül Efendi kapıyı zorlayıp, sanki «cesed-i âdemîdeki rûh» gibi, hücreye giriyordu. Mûsâ, birden «tesellî bularak» rûyâda Sünbül Efendi'nin ayağına yüz sürdü. Ertesi gün, Mûsâ, Sünbül Efendi'ye biât etti²⁹. Et-yemez şeyhi'nin bağla-

18 Yûsuf, v. 25/a, b.

19 Sa.d ud-din, II, 540-41.

20 Yûsuf, v. 25/a; Hulvî, v. 223/a.

21 Yûsuf, v. 25/a.

22 Bk. yuk. not 19.

23 Hulvî, v. 223/a.

24 Hulvî, v. 223/a.

25 Yûsuf, 25/b. Hulvî, v. 223/a, b.

26 Yûsuf, v. 25/b.

27 Aynı yer.

28 Hulvî, v. 223/b.

29 Aynı yer.

diği kemeri çıkarıp, Halvetîlere mahsus siyah «şemle»³⁰, tâc ve «amâme»³¹ ile «dâl kisve»yi giydi³². Sünbül Efendi, ulemâya verilen «Mevlânâ» unvânı ile Mûsâ Muşlih'ud-dîn'e hitâb ederek, rûyâya şöyle îmâ etmişti :

«Mevlânâ, kapuya dayanamadun! Ezelîdür sizin naşibiniz. Es-râr-i zikr-i celîdür».

Daha sonra Sünbül Efendi Muşlih'ud-dîn Mûsâ'nın Hâbîb-i Karamânî'ye derviş olmak isteğinin boşa gitmediğini ihsâs ediyor ve kendine «Merkez» lâkâbı ile hilâfet veriyordu :

«Sizlere, tekâmîl merâtibde kâmil olduğunuz, Hâbîb lisânından tebşîr oluna! Vâsıl oldunuz. Bu dâ'ire merkezi olup bizden size âtâ-i hilâfet-i ma'nevîyedir».

Sünbül Efendi, Merkez Efendi'ye cezbe remzi olan rûhânî şarabı da içirdiğini şu sözlerle ifâde ediyordu :

«Raḥîk-i ulûviyye-i bî ervâdür!».

Sünbül Efendi, Merkez Efendi'ye, tek bir nazar tevcihi ile, «merâtib-i esmâyı» öğretmişti³³. Bu mecâzın mânâsının halvete çekilmek ve «erba'în»³⁴ denen kırk günlük çileyi doldurmak emri olduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonradır ki H. 900/1494 sıralarında, Söndük (veya Sevindik) Koğacı Dede'nin vefâtı üzerine, Merkez Efendi onun makamına geçecekti³⁵. Koğacı Dede devrân eden ve böylece ulemânın tenkîdini celbeden şeyhlerden idi. Merkez Efendi'nin de «mu'allak» da durup, Mevlevîler gibi devrân ettiği, hatunu tarafından rivâyet edilmişti³⁶. Cezbenin bir sıtma gibi geldiği ve cezbelinin, akli başında olmakla beraber, sıtmanın titrediği hâle müşâbih şekilde, ihtiyârı olmadan devrân ettiği, Sünbül Efendi çevresinde anlatılıyordu³⁷. Cezbeli, devrân ederken, sanki câmi'in kubbesi yok olup, melekler de devrân ederken görülüyordu.

Hulvî'nin tabîri ile bu sırlar «tutuk»u³⁸ (perdesi), Baba İlyâs Horâ-

30 Şemle ridâ gibi küçük bir ehrâm idi : Aşım, s. v.

31 Dört parçadan müteşekkîl Sünbülî tâcının tepesi sivri ve tûlbendi, Halvetî usûlünde, siyâh idi : Agâh, 113.

32 Dâl kelimesinin buradaki mânâsını anlamadım.

33 Hulvî, v. 223/b.

34 Hulvî, v. 224/.

35 Hulvî, v. 224/a. Koğacı Dedenin ölüm târihi: Yazıcı, IA.

36 Hulvî, v. 227/a.

37 Ahmed Çelebi'nin eserinin başındaki hâşiye.

38 Hulvî, v. 224/a.

sânî'nin³⁹, halvet üzerine, Dr. Kemal Erarslan tarafından nevr edilecek risâlesinde, bir az olsun aralanmaktadır. Köprülü'nün Anadolu'ya gelen ilk Yesevî şeyhlerinden biri olarak gördüğü İlyâs Horâsânî, Merkez Efendi'nin doğumundan iki asır kadar önce yaşamışdı. Horâsânî risâlesinde Yesevîlik ile ilgili bulunan, Merkez Efendi'nin mensûb bulunduğu, Halvetîlik gibi tarikatların geleneklerine varılmaktadır. Mogol istilâsı zamânında Yakın-Doğu'ya gelen Uygur ve diğer «bahşî»ların getirdiği Budizm tesîrleri, Babâî isyânı, Türkmen dervişlerinin cezbeli raksının hâtıraları, sanki Horâsânî risâlesinde akisler bırakmışdı⁴⁰. Baba İlyâs Horâsânî, ilki «süflî», ikincisi «urfî», üçüncüsü «ulvî» adlarını alan üç «halvet»ten bahsetmektedir. Üç «halvet»te görülen «vâkıa»lar (hayâller) Kâmalâşrî Bahşî'nin H. 714/1314'de târihci Reşîdüddîn Fazlullah'a anlattığı, Burkan Şakyamuni'nin murâkebesi esnâsındaki igfâl teşebbüsü ve istişrâk sahnelerini, sanki tekrâr etmektedir. Kâmalâşrî esâsen budist terminolojiyi islâmî bir vecheye sokmuş bile bulunuyordu : «burkan»lara nebî, *bodhisattva*'lara melâike ve Mâra'ya iblîs adlarını vermekte idi. Bu mecâzlar ile Kâmalâşrî Müslüman muhîtime budist tasavvurları, hayvan şeklinde doğan günâhkâr rûhları, tâch bir bey şeklindeki bodhisattva'ları, muhtelif varlık dereceleri sonunda erişilen *nirvâna*'yı tanıtmış bile bulunuyordu. Rûhun bütün canlılara müsterek «hayvânî» denen mertebesinden yükselmesi ve sonunda, istigrak içinde benliğini unutmaya safhalarına, Baba İlyâs Horâsânî, *Kur'ân* tabîrlerinden mülhem olarak «rûhun «urûcu» demektedir⁴¹. Nitekim üç «halvet»in seyri ve intihâsı, türkçe *mirâc-nâmelerin* merhalelerine çok benzemektedir (meselâ Melik Bahşî'nin H. 840'da, Herat'ta, Uygur harflerile yazdığı *Mirâc-nâme* gibi)⁴². Ancak, bu gibi köklerden yetişmiş olmakla beraber, Merkez Efendi'nin yaşadığı devirde, Halvetîlik daha çok mücerred ve islâmî bir vecheye erişmişdi.

Baba İlyâs-ı Horâsânî risâlesinde, üç «halvet» silsilesi, «rûhı «urûc itmiş» bir mürşidin işâreti ile, dar ve karanlık bir hücrede başlamakda idi :

39 F. Köprülü, *Türk edebiyâtında ilk mutasavvıflar* (İstanbul 1918), 54, 56, 229, 232-35, 270.

40 K. Jahn, *Rashîd ud-dîn's History of India* (The Hague, 1965), XXXIII, XXXIX, XLIV, LXIV; Royal Asiatic Society nüshası, v. 2075 ve British Museum nüshası, v. 402. Yine bk. E. Esin, «*The Turkish bahşî and the painter Muḥammad Siyâh Kalam*», Acta Orientalia XXXII (Copenhaguen 1970).

41 Horâsânî, beyt 12. Esmâ hakk. yine bk. Harîrî, v. 343/a.

42 A. Pavet de Courteille, *Mirâdj-nâmeh* (Amsterdam 1975).

Pes ol hâlvette şart budur, anı bil,
Küçürek bir karañu hâne bulgıl,
Yüceliği ola miqdâr-i kâmet,
Uzunı secde yiri ola, âdet

Horâsânî, sâlike şunları tenbîh ediyordu : karanlık ve dar hücrede, yalnız başına, Kible'ye dönük, oruçlu olarak, gözleri kapalı, farz namâzdan başka hiçbir harekette bulunmamağa gayret ile, düşünceleri Allah'dan başkasına dönmeden, sâlik, zikir edecekti. Oruç bozarken yemeği ve suyu az ve ölçülü idi. «Allah», «Hû», «Hak», «Hayy», «Kayyûm», «Kahhâr» ilâhî isimlerini zikir ederek, sâlik, bütün canlıların müşterek mertebesi olan «rûh-i hayvânî» derecesinden, kâmil insân seviyesine yükselip, rengâreng nûrlardan geçerek, sonunda, «Kahhâr» adının tecellîsi ile kahr olarak, «vahdet» ve «nûr-i bî-nişân»a varmakta idi. Birinci «hâlvette», sâlike korkunç «vâkıa»lar gözükecekti. İlk hayâl sâlikin oturduğu yeri su basdığı idi. Daha sonra şeytanlar, ejder, kaplan, akreb, kurd, arslan, elinde asâ tutan bir menhûs ihtiyar şeyh ve fitne uyandıran güzel bir kadın şeklinde, sâlike görünürlerdi. En nihâyet, gece olurken, elinde mum tutan bir melek gelince, kötü hayâller yok olur ve sâlik sabaha kadar zikre devâm ederdi.

İkinci «hâlvette», oruç bozmak zamanında yemek azalmakta, et yememekte ve uyku yasak olmakta idi. Sâlik burun deliklerini ve kulaklarını bal mumu ile tıkkardı. İkinci «hâlvette», «vâkıa», gök gürültüsü gibi tezâhür eden «âlem-i melekût âvâzı» idi. Sonra bir rebâb sesi duyulur ve evliyâ, enbiyâ, melekler, dönen felekler görülürdü. İlk «hicâb» kalkar ve sâlik «uçmak»da kendi makâmını temâşâ ederdi. İkinci hâlvetten sonra, her gün «semâ» iderdi. Sâlik bu devrede halka karışmaz, konuşmaz, söylenenleri dinlemezdi.

Üçüncü «hâlvette» oruç bozmak için yemek bir lokmadan ibâretti. Bu «hâlvette» sâlik yedi kat göklerde, yıldızlarda, kamerde, seyyârelerde, toprak altında seyr ederdi. Âyetlerin yazılı bulunduğu «lavh», kâinâtı kaplayan «kürsî» ve «Raḥmân'ın adâlet arşısı» gibi *Kur'ân* remzlerini⁴³, «sâlik müşâhede iderdi». Sonra her «vâkıa» nûr içinde yok olur ve «hâş hicâb» açılırdı :

Niteliksüz göre yüzün Hüdâ'nın
Dahi görmeğe yüzünü cüdânın

43 *Kursân*, LXXXV/22 (Lavh), VI/150, 154; II/255 (kâinâtı dolduran kürsî); XX/5 (Raḥmân'ın *istavâ* eden, yani her şeyi seviyesinde tutan arşısı).

Artık kendine âid «bir sâman çöpi» bile olmayan velî, yemek ve içmekden küllî kesilir, ne sağını, ne solunu bilirdi. «Cemâl-i bî-nişânda» müstagrakdı.

Merkez Efendi'nin, Yeni Kapu dışındaki dergâhında, «hâlvat» yeri bilinmektedir. Rivâyete göre bu yer henüz boş bir bozkır iken, secde hâlinde bulunan Merkez Efendi, yer altında akan ve yer üstüne çıkıp hastaları iyi etmek için «zârîlik» eden bir kırmızımtrak şifâhı suyun nidâsını duymuşdu⁴⁴. Merkez Efendi ile dervîşleri bu yeri kazıp kırmızımtrak bir su ve eski bir havuz bulmuşlardı. Merkez Efendi bu kuyunun iç duvarında, bir mağarada, «hâlvat»e çekilirdi. Merkez Efendi'nin ilâhîlerinden kalan iki beyt, benliğini yok edip vahdete varmak isteyen sâlike bu karanlık mağaradaki «hâlvat»te tecellî eden rûhânî ufukları sanki anmaktadır⁴⁵ :

Eyâ âlemlerin şâhı, tecellî kıl, tesellî kıl!
Gönüller burcunun mâhı, tecellî kıl, tesellî kıl!
Çiğlerden eylerüm feryâd, bu benlik da-vâsından dâd.
İkilikten kılub âzâd, tecellî kıl, tesellî kıl!

Merkez Efendi «mecma-ul-ervâh»⁴⁶ dediği ve «Hızır'ın nazarından irak değildir»⁴⁷ diye tavsîf ettiği bu su «arıkları» yanında, kendi elleri ile ve «fukarâsı» dervîşlerin alın teri ile, bir câmi ve dergâh binâ etmişti⁴⁸. Bu imâretlerin Merkez Efendi'nin eseri olduğu Şâh Sultan vakfiyesinde te'yid edilir. Bir de hammam yapıldı ve burada hummâhlar, su ile tedâvî ediliyordu. Bu civâra «Merkez vilâyeti» deniyordu.

Bilinmiyen, fakat müstakbel Kânûnî Süleyman'ın henüz şehzâde iken Manisa'da sancak-beği bulunduğu H. 918-26 yılları arasında olduğu anlaşılan bir târihte, şehzâdenin annesi Manisa'da imâretler yaptırıyordu. Şehzâdenin annesi, Kırım Hâmı Menglü Giray'ın güzelliği ile meşhûr kızı, «Ayşe Hafsa Sultan idi»⁴⁹ (Manisa'da muhtelif Valde sultânların imâretleri Evliyâ Çelebi'ye⁵⁰ göre 896'da başlamış bulunuyor ve kitâbelerden anlaşıldığı gibi «Ayşe Hafsa Sultan'ın 940'daki vefâtından sonra 946'ya kadar devâm edecekti»⁵¹. İmâretler arasında bir Hâlvatî zâviyesi de olup, Valde

44 Yûsuf, v. 30/a; Hülvi, v. 227/a, b; Ayvansarayî, 230-31; Evliyâ, I, 372.

45 Bursalı, I, 160-61.

46 Ahmed Çelebi'nin eserinin başında Şeyh Yûsuf'un hâşiyesinde.

47 Hülvi, v. 227/a, b.

48 Bk. yuk. not 44.

49 Bk. Uluçay, 535. «Ayşe Hafsa Sultan : Sicill-i Osmâni, I, 49. Bazı Manisa kütüphanelerinin Selim I'ın annesi Bezm-i Âlem Sultana atfı : a.g.e. IV, 363.

50 Evliyâ, IX, 68.

51 Bk. yuk. not 49.

(Hafşa) Sultan burası için Sünbül Efendi'den bir halife ricâ etmişti⁵². Merkez Efendi bu sûretle Manisa zâviyesinde irşâda başladı: Manisa zâviyesinin «muhib»leri ve «tezekkür» meclislerinin» sâdık müdâvimleri arasında, H. 918-26 yıllarında sancak-beği olup 18-26 yaşlarında bulunan Şehzâde Süleymân (doğ. H. 900) da vardı. Merkez Efendi âdeti üzere; gözlerini kapatıp «muhib sesi» ile âyetleri okuyup, *Kur-ân* tefsir edince, genç Şehzâde Süleymân heyecândan ağlardı⁵³. Böylece bütün bir hayât devâm edecek bir dostluk başladı ve Süleymân-ı Kânûnî, Halvetî şeyhinden «Bizim Merkez» diye bahs ederdi⁵⁴.

Şâh Sultan, yaş bakımından, kardeşi Şehzâde Süleymân'a (doğ. 900) yakın ise, Merkez Efendi'nin Şehzâde sarayı ile dostluğu olan bu devirde, o da belki Merkez Efendi'ye muhib olmuşdu. Merkez Efendi ile Şâh Sultan arasında, bu sırada şahsî bir alâka uyanıp, evlenme ve sonradan ayrılma vâki olması tasavvur edilebilir. Merkez Efendi 918-26 yılları arasında 48-56 yaşlarında idi. Esâsen Merkez Efendi ile Şâh Sultan'ın başka bir devirde evlenmiş olmalarına imkân da yokdu. Oğulları Ahmed Çelebi seksen-beş cüz lûgat ve nice risâleler yazmış, 951'den önce şeyh olmuş, evlenmiş ve 963 veya 970'de ölmüşdü⁵⁵. Bu faâliyet ancak 918-26 sıralarında doğmuş olması ile izâh edilebilir, çünkü 926'da Şehzâde Süleymân cülûs edince, saray muhîti İstanbul'a taşınmış, Merkez Efendi ise Manisa'da kalmışdı. Bilinen kayıtlara göre ise Şâh Sultan ile Merkez Efendi ancak 940'da (tekrâr?) karşılaşacaklardı, Şâh Sultan H.940-46 arasında Lutfî Paşa ile evli bulunuyordu. Şâh Sultan ile Merkez Efendi, 918-26 arasında evlendiler ve bir oğulları oldu ise, bu husûs acaba neden, şimdi neşrettiğimiz vakfiye hâricindeki başka kayıtlarda görülmemektedir? Bu suâle cevap olarak, ancak Ayvansarâyî'nin bir kaydı hatıra gelmektedir. Ayvansarâyî⁵⁶, «Azeb-kapısı câmi-i bânisi, H. 970'de vezîr-i âzam olan Mehmed Paşa'nın İkinci Selim'in kızı İsm-i Hân Sultan ile evlenip bir oğulları dünyâya geldiğini, fakat keyfiyetin gizlendiğini söylemektedir. Pâdişâha rakib çıkmaları endîşesi ile, şehzâdelerin öldürülmesinin lüzûmlu görüldüğü Osmanlı muhîtinde, sultan oğullarının da hayâtı tehlikede sayıldığı ve doğumlarının gizlendiğini Ayvansarâyî imâ etmektedir. Ak-Koyunlu hükümdârı Uzun Hasan'ın kızı ile Erdebîl şeyhi Haydar'ın oğlu

52 Yûsuf, 26; Hülvi, 224/a.

53 Aynı yer.

54 Yûsuf, v. 28/b.

55 Bk. yuk. not 46, 92, 93, 97, 98.

56 Ayvansarâyî, II, 37-8.

Şah İsmâ'îl'in H. 907/1501'de devlet kurup, Yavuz Selim'e rakib çıktığı günler henüz yakın idi.

Yine Merkez Efendi'nin hayat hikâyesinin orta safhasına dönerek, şimdi onun şahsiyeti hakkında bazı rivâyetleri hatırlatmak gerekmektedir. Horâsanlı İlyâs Baba'nın Halvetîlerin rûhânî mertebeleri hakkındaki risâlesine göre, rûhu artık «urûc» etmiş bulunan Merkez Efendi, «hâş ubûdiyet»e erişmiş, eşyânın hakikatını, kesrî içinde vahdet olarak görmüş bulunuyordu. Nitekim, Hulvî⁵⁷ de Merkez Efendi'yi bu hâlde anlatır :

Ferd idi terk-i muşenna idüben,
Âlemde hiç bir kâra muşâyed degül, ol muşlak idi

Halbuki, her bağdan azâde, mutlak serbestî içinde olan ve yalnız yaşayan bu velî, sakalı ağırdığı çağda dahi, yine de bâzen, Horâsanî'nin tabîrleri ile, «rûhun urûc»nun ikinci merhalesi, «nefs-i levvâme» makamında, kendi kendini suçlayan canların yaşadığı «ışık vâdisine» dalmakta idi. Küçük çocukların duâsı müstecâb olduğundan, günâhlarının affı için duâ etmelerini «oğlancıklar»dan ağlayarak yalvarırdı⁵⁸ :

«Siz ma-sûmlarsız..... bu yüzi kara, sakalı aq, âşî koca için
du-ânuz iletüñ. Bula ki kıyâmetde yüzler ağ ola».

Sünnet-i Peygamberîye uygun olarak Merkez Efendi hayâtını başkalarının hizmetine adanmıştı. Peygamberin ihlâs, tevâzu ve hizmet misâlini takib eden, «şahâbe sîretlu bir «azîz» olmuşdu⁵⁹. Resûlullâhın sünneti üzere, cemâatin re'iyine ehemmiyet verir ve dâimâ cemâatle namaz kılardı⁶⁰. Merkez Efendi'nin Manisa'da bulunduğu yıllara âid olduğu anlaşılan menkıbelerde, yine Sünnet-i Nebevî'ye uyarak, yalnız başına, günlerce yollara çıktığı, rastladığı köylülere «meskenet ve tevâzû» içinde konuşarak, onlara İslâmı teklîf ettiği, namaz öğrettiği nakl edilir⁶¹. Hayvanlara kötü muâmele edenlere, Peygamber'in hayvanlara şefkat tenbîhlerini öğretir ve şöyle derdi⁶² :

«Zinhâr bu gâvları, aç, âb ve alefe muhtâc koma ve taḥam-
mülleri kadar yüklet ve bî-nihâyet vurma!»

57 Hulvî, v. 233/a.

58 Yûsuf, v. 27/b.

59 Yûsuf, v. 26/a, 29/b.

60 Yûsuf, v. 25.

61 Yûsuf 26/b, 27/a, b. Hulvî, 226.

62 Yûsuf, 26/b-27/a.

Merkez Efendi hem insanlara, hem hayvanlara karşı merhametli idi⁶³. İnsanları üzecek söz söylemezdi. «Komşularımız fâreler incine» endişesile kedi beslemezdi.

Kırlardaki menkıbelerde, Merkez Efendi basit insanların anlayışsızlığı ile de karşılaşır ve buna sabr ederdi. Bir çiftçi, nasihatlarla cevâben, Merkez Efendi'ye serkeşlik ederek : «Behey şûfî! Sen var pilavın yiye git! Bize karışma!» demişti⁶⁴. Aya-Sulak (veya Balıkesir) mescidinde, âdeti üzere, gözleri kapalı *Kur-ân* şerh ederken, hocanın gözleri kapalı ve müstagrak olmasından bilistifâde, cemâat mescidi terk edip, bağ bozmağa giderlerdi⁶⁵. Merkez Efendi'nin ak-donlu merkebinin, tam hoca konuşmağa başladığı zamân, anırması da, «rûh-ı hayvanî» mümesillerinin münâsebetlilikleri arasında rivâyet olunur⁶⁶.

Merkez Efendi'nin Manisa şifâ-hânesinde tabîb olarak meşgûl bulunduğu ve mesîr⁶⁷ denen şifâlî macûnu icâd edip, Selîm I'in annesi Bezm-i Âlem Sultan câmiî minâresinden, Nevrûz günleri, halka attığı rivâyeti *Sicill-i Osmânî*'de mukayyedir. Merkez Efendi H. 936-939 yıllarında Manisa'dan ayrıldığı ve Hafşa Sultan şifâhânesi ancak H. 945'de itmâm edildiğine göre, Merkez Efendi'nin Manisa'da faâl bulunduğu şifâhâne daha eski bir müessese idi. Mesîr reçetesi, İlyâs-ı Horâsânî'nin verdiği, üçüncü «halvet» sırasında, iftâr için yenmesi gereken lokmanın reçetesine epey benzemektedir. Minâreden Nevrûz günü mesîr atmak âdeti günümüze kadar devâm etti. Yine bu yıllarda, Saruhan sancağında, Denizli'de ve başka yerlerde, Merkez Efendi'nin binâ etmiş olduğu sanılan imâretler bulunduğu N. Kılıç⁶⁸ tarafından öğrenilmiştir. Ancak, bu imâretler daha sonra o havâliye yerleşecek bulunan Ahmed Çelebi'ye⁶⁹ de âid olabilir.

İstanbul'da, H. 936 veya 939 yılında⁷⁰, baş Halvetî dergâhı Koca Mustafa hançâhında, Sünbül Efendi ölüm döşegine düşmüştü. Menkıbelere göre, ölüm yaklaşınca, mânevî nidâ ile, yerini alabilecek «halife»lerini çağırması. Sünbül Efendi, ölümünden sonra, taşradan ilk gelecek «halife»-

63 Mecdî, 523.

64 Hulvî, 226/a.

65 Yusuf, 27; Hulvî, 225.

66 Yûsuf, 29/b.

67 *Sicill-i Osmânî*, IV, 363. Mesîr, ince çubukları olan şeylere, çubuklu elbiseye, ve bir cins tathya denirdi : *Âşım*, s.v. Hafşa Sultan Dâr üş-şifâsı : Konyah, 55.

68 Kılıç, 35.

69 Bk. aşağı. not 97, 98.

70 Taşköprü-zâde 372 (Mecdî zeyli) H. 936 târihini; Yûsuf ise, H. 939 târihini vermektedir.

sinin, «abd-i âbîk (bir rivâyete göre «abd-i habes»)de olsa», makâmına geçmesini vasiyet etmişti. Bu vasiyet Buḥârî'nin Ahkâm bâbı'nın dördüncü hadîsine dayanarak, kim olursa olsun, bir habes kölenin dahi halife olabileceği hakkındaki hadîse işâretten ibâret gözükmektedir. Şeyhin ölümünün ertesi seherinde, bir hafta önce Manisa'dan çıktığını ifade eden Merkez Efendi, Koca Muştafa Paşa'ya geldi⁷¹. Merkez Efendi'yi tanımayan dervişler tereddüd içinde iken, Germiyanlı Yağûb⁷², Merkez Efendi'yi hücre sine dâvet ile, ona biât etti. Yağûb rûyâsında Merkez Efendi'yi Haşr gününde, Resûlullah'ın huzûrunda, Koca Muştafa Paşa dergâhının önündeki zincirli servinin gölgesinde, «Taḥa» sûresini tefsîr ederken görmüştü. *Kur-ân* remzlerinden zâhir ve bâtın ummânlarının birleştiği *mecma'ul-bahreyn* remzinin Merkez Efendi'de tezâhür ettiğine Germiyanlı Yağûb inanmakta idi. Rûyâda Merkez Efendi'nin amâmesi, bâzen zâhirî dünya timsâli gök rengine mâil yeşil, bâzen bâtın âleminin esrârına işâret, siyâh olarak görünmüş idi. Merkez Efendi'nin irşâdının husûsiyetinin şerî'atın hem zâhirini, hem bâtını aksettirmek olduğu Şah Sultan vakfiyesinde de mukayyedir.

Taşradan üç halife daha gelince, kimin şeyh olması gerektiğini tayîn için, dört halife, mescidin dört köşesinde birbirine müteveccih olarak, halvete girip mücâhede⁷³ ettiler. Diğerlerinden fazla, yedi gün yerinden kalkmadan, su içmeden ve yemek yemeden halvet edebilen Merkez Efendi, yedi gün sonunda, cezbe halinde mihrâba oturdu ve va'z etti⁷⁴. «Fuḳarâ» ona biât ettiler. Merkez Efendi'nin İstanbul'da ve taşrada pek çok «abdâl»ı ve beşyüz «halife»si olduğu ve «halife»lerden birinin Hindli olup Merkez Efendi'nin irşâdının Hindistan'a da yayıldığı rivâyet edilir⁷⁵. Merkez Efendi cuma günleri Fâtih câmiinde⁷⁶ *Kur-ân* tefsîr eder; Ayasofya'da da va'z ederdi⁷⁷.

Merkez Efendi Koca Muştafa Paşa dergâhına post-nişin olduktan sonra, Germiyanlı Yağûb'un Yanya ilinde bir Ḥalvetî-Sünbülî dergâhına şeyh olduğu anlaşılmaktadır⁷⁸. O sırada, sonradan târihçi ve *Âsaf-nâme*

71 Hülvi, v. 224/a.

72 Aḫsâi, 204-205.

73 Hülvi, v. 224/b.

74 Yûsuf, v. 27/b.

75 Yûsuf, v. 30/a; Hülvi, v. 226/b.

76 Hülvi, v. 226/a.

77 Yûsuf, v. 25/a.

78 Bk. aşâğ. not 80.

miellifi olarak tanınacak olan Lûtfî Paşa⁷⁹ Yanya beği idi ve Şâh Sultan ile evli bulunuyordu. Ya-ğûb'un orada doğan oğlu Yûsuf b. Ya-ğûb'un anlattığına göre, Şâh Sultan, Yanya'da Şeyh Ya-ğûb'a intisâb etmişti⁸⁰. Lûtfî Paşa'nın 940'da Karaman beylerbeyliğine ta'yini⁸¹ üzerine, Şâh Sultan Şeyh Ya-ğûb'dan İstanbul meşâyahini sormuştu. O da «Merkez Efendi'ye varasuz» demişti. Şah Sultan Lûtfî Paşa ile Yanya'dan çıkınca, «yollarına haramiler gelüb rencide ve adamların remide eyler. Mütahayyir iken, Merkez Efendi'yi müşâhede eylerler, gelüb halâşlarına sebep olurlar.»⁸² Şâh Sultan'ın Merkez Efendi'nin birden peydâ olup kendisini eşkiyâdan kurtardığını «müşâhede etmesi», Merkez Efendi'yi şahsen tanıdığına delildir. Bu menkıbe Merkez Efendi ile Şah Sultan arasındaki, Ahmed Çelebi'nin doğmasına sebep olan izdivâcın, Şah Sultan Lûtfî Paşa ile evlenmeden önce olduğu faraziyyesini desteklemektedir. Şah Sultan, 940'da İstanbul'a varınca, Merkez Efendi'ye intisâba tevessül eder. Hülvî, bu safhayı şöyle anlatmaktadır :

«Menkûldür ki İstanbul'a geldüklerinde Şeyh'den biat edüp, taşrada (Yeni-Kapu dışında), (Merkez Efendi'nin) kendü ellerile ve fuğarâsinun arç-i cebini ile yapıdukları zâviye ve câmi'e evkâf ta'yin edüb ve Ebâ Eyyûb-i Enşarî şehrinde kendü bağçesinden bir mikdâr ibrâz eyleyüb, dahi bir zâviye ve câmi binâ eylerler».

Böylece 840 sıralarında, Şah Sultan Merkez Efendi ile, tahminimize göre ikinci kerre olarak, buluşmuşlardı. Ahmed Çelebi, bir kaç yıl sonra şeyh olacağına göre, bu devirde, yetişmiş bir genç idi. Şâh Sultan, Eyûb'ün Bahâriye semtindeki yalısının bağçesine bir zâviye yaptırmıştı (Câmi'nin binâsı daha geçdir)⁸⁴. Merkez Efendi Şah Sultanın yalısındaki zâviyeye halifelerinden Gömlüksiz Mehmed Efendi'yi tayîn ile kendisi Koca Mustafa Paşa'daki merkezde ikâmete devâm etti⁸⁵. Merkez Efendi, dâmâdı Seyyid Muslih'ud-dîn'i de, Yeni Kapu dışındaki öz zâviyesine ta'yîn etmişti⁸⁶. Seyyid Muslih'ud-dîn de Merkez Efendi gibi Germiyanlı idi⁸⁷. Bir

79 Lutfî Paşa, Yanya beyi iken, 940'da Karaman beylerbeyliğine tayin oldu : Yazıcı (1956/1), 110 (Gökbilgin, 96'ye atf).

80 Yûsuf, v. 33/a.

81 Bk. yuk. not 79.

82 Hülvî, v. 226/b.

83 Hülvî, v. 227/a.

84 Ayvansarâyî 256-57 (Câmi'in itmâm târihi 963'dür).

85 Hülvî, 227/a.

86 Aynı yer.

87 Hülvî, v. 229/b.

gece, Seyyid orada değil iken, Koca Mustafa Paşa'da taamhânedede bulunan Merkez Efendi, Seyyid'i seymeyen dervişlere onun kerâmetini göstermek için, «Seyyid, gel!» diye nidâ etti. İstanbul'un sûr kapıları kapalı olmasına rağmen ve Seyyid, Yeni Kapu dışındaki mihrâbda bütün gece oturduğu halde, Mustafa Paşa'da da aynı ânlarda belirmişdi. Lûtfî Paşa H. 844'de sadr-ı âzam olunca, Şah Sultan, Davud Paşa'daki sarayı yanında da zâviye yaptırıp, Şeyh Ya-kûb'u da Yanya'dan oraya getirtmişti⁸⁸.

Kânûnî, 943 yılında, Körfüs seferine çıkarken askere vaz için Merkez Efendi'yi de beraber götürmek istedi⁸⁹. O devirde 73 yaşlarında olması gereken Merkez Efendi, sevâb addettiği gazâyâ iştirâke yine de tehâlük gösterdi. Şâh Sultan'ın da Körfüs seferinde bulunduğu rivâyet edilir⁹⁰.

Hicrî 846 yılında, Lûtfî Paşa sadr-ı âzam iken, Şâh Sultan ile arasında bir kavga çıktı⁹¹. Lûtfî Paşa, bir fâhişeyi, tenasûl uzvunun kesilmesi ile, cezâlandırmıştı. Harem-ağaları Şâh Sultan'a bunu anlatmış, o da akşam, Paşa yanına gelince, ona nasihat ile, görülmemiş ve hayâ hislerini rencide eder saydığı bu cezânın tekerrür etmemesini istemişti. Âlî'ye nazaran Lûtfî Paşa gösterişli bir adam olup, bir az sarf ve nahv bildiği için, kendini beğenmiş ve «anûd bir Arnavud» idi. «Her kañğı zâniye elüme girürse, ol yüzden siyâsetim mukarrerdür!» diye inâd ederek, Şah Sultan ile münâkaşaya girişti. Şah Sultan, kızıp, «Sen bir muannid ve zâlim bidedbsün!» diye azarlayınca, Lûtfî Paşa «bozdağan»ına el vurup, Şah Sultan'ı döğmeğe kalkmıştı. Harem ağaları üşüşmüşler, silleler ile ite-kaka, Lûtfî Paşa'yı koğmuşlardı. Şah Sultan'ın şikâyeti üstüne, Pâdişah, kız kardeşinin Lûtfî Paşa'dan boşatılmasına karar verdi. Lûtfî Paşa sedâretten de azl oldu.

Merkez Efendi ise, artık çok ihtiyar olmuşdu. Seksen yaşını müte-câviz bulunduğu H. 951 yılında oğlu Ahmed Çelebi'yi çağırdı. Ahmed Çelebi bir müddet İstanbul dışında «Baba Naqqâş»da⁹² şeyh olup, bir ara babasının sılasına dönmüş ve orada evlenmişdi. Merkez Efendi oğlunu kendi yerine Mustafa Paşa dergâhına seccâde-nişîn kıldı⁹³. Merkez Efendi'nin, son yıllarda, elde asâ gezmekle beraber, yine mühtâclara da manevî hizmetlerde gayretli olduğunu, hatunu rivâyet ederdi⁹⁴.

88 Yûsuf, v. 33/a, b.

89 Hülvi, v. 225/a.

90 Ayvansarâyî, 256-57.

91 Âlî, v. 339/a-340 a.

92 Hülvi, v. 227/b.

93 Atâî, 205.

94 Hülvi, v. 226/a, b.

Hicrî 959 yılında Merkez Efendi, kendi tabîri ile (bk. vakfiye, res. 6), «dehr elinden şerbet-i mevîi içüp, mest ü medhûş» oldu. Fâtih câmiinde, cenâze namâzını devrin seyhülislâmı Ebû's-Su'ûd Efendi kıldırması ve Merkez Efendi'nin hulûsunu şu sözler ile anmıştı :

«Dünyada bir bî-riyâ var ise, Merkez Efendi idi»⁹⁵.

«Azîm» bir kalabalığın takibettiği Merkez Efendi'nin tâbutu Yeni Kapu dışındaki zâviyesinde defn edildi. Ebû's-Su'ûd Efendi şu mersiyeyi söylemişdi⁹⁶:

Dâr-i fenâdan çıkup gitdi beâyâ
Merkez Efendi ki ana Hakk olâ hemrâh.
Sanmañuz öldü anı, halvete girdi
Yoldaş olubdur ana virdi, sehergâh^{95b}
Kutb-ı zamân idi ol işbu devirde.
Döne-döne, âkıbet, buldu ecel râh
Mâh-i Rebî'ul-âhîr'in onyedisinde
Rûz-i şenbihde ol kıldı sefer, âh!
Hâtif-i gaybî ana dedi ki târih
Dâiresin Merkez'in nûr ide Allah.

Babasının yerine Mustafa Paşa dergâhında 959'da culûs eden Ahmed Çelebi, iki yıl sonra ferâgat ederek, babasının sılasına, bir rivâyete göre Uşak'a, geri dönmüş ve yerini Şeyh Ya-kûba bırakmışdı⁹⁷. Ahmed Çelebi'nin Uşak zaviyesinde şeyh olup⁹⁸, 963 veya 970'de vefât ettiği nakl edilir⁹⁹.

Şâh Sultan, H. 977 târihli vakfiyesinde¹⁰⁰ Şâhî Sultan diye anılmaktadır. Vakfiyeden anlaşıldığına göre, H. 977'de Şâh veya Şâhî Sultan torunlarının oğulları bulunan çok yaşlı bir hanım idi. Vakfiyede, 977'de ölmüş bile bulunan ve babasının adı verilmeyen, «Şah Sultan kerimesi İsm-i Hân Sultan»dan bahsedilmektedir. «İsm-i Hân Sultan» adı Eyyûbda, Şah Sultan câmiindeki mezar taşlarında da verilmekte ve «Bint-i Şâh Sultân» olarak tanıtılmaktadır. «İsm-i Hân», Hüseyin Paşa adlı biri ile

95 Hülvi, v. 227/a.

95^b Bu ifâdeden, Merkez Efendi'nin seher vakti öldüğü anlaşılır.

96 Bursalı, I, 160-61; Kılıç, 47.

97 Hülvi, v. 227/b, 228/a.

98 Taşköprü-zâde, 435.

99 Hülvi, v. 228/a.

100 Şâh Sultan vakf., v. 21/b.

evlenerek, ondan iki kızı olmuştu. H. 963'de «tâ'un»dan ölen «Nesli-i Hân Sultân»ın, İsm-i Hân'ın kızı ve Şah Sultan'ın torunu olduğu ancak mezar taşından bilinir. Vakfiyede Nesli-i Hân'dan bahis var ise de, akrabâlık derecesi verilmemiştir. İsm-i Hân'ın Hüseyin Paşa'dan doğan diğer kızı «Vaşf-i Hân Sultân» ise, hem vakfiyeden, hem mezar taşlarından, Şâh Sultan'ın torunu olarak meydana çıkar. «Vaşf-i Hân»ın «Ahmed» ve «Muştafa» adlı iki oğlu olmuştu. H. 977'de Vaşf-i Hân da ölmüş bulunduğu için, küçük olduğu anlaşılan bu iki çocuğun vasîsi Şâh Sultan idi. Şâh Sultan Dimetoka köyleri ve İstanbul'da bir çok ev, hamam ve sâireden ibâret mülkünü «Vaşf-i Hân»ın oğlu «Ahmed Beg» ve onun ahfâdına vakfetmişti.

Şâh Sultan'ın Eyyüb kıyılarındaki yalısının bahçesinde inşâ ettirdiği zâviye ve câmi ile, (vakfiyenin bildirdiğine göre), kendisi için yaptırdığı ve annesinin de medfûn bulunduğu türbeden ibâret olan küllîye, bugün harâb vaziyettedir¹⁰¹. Câmi, son yıllarda, epey basit şekilde, ta'mîr

101 Türbenin kubbesi yıkıldıktan sonra, iyi niyetli, fakat kitâbeleri okuyamayan kimseler, mezar taşlarını gelişi güzel dağıtmıştır. Bu karışıklık, ancak üstâd İbrâhim Hakkı Konyalı'nın arşivlerindeki kayıtlar ile aydınlanmaktadır. Şâh Sultan'ın annesi, Yavuz Sultan Selim'in câriyesine âid birinci mezarın sütûn şeklindeki mermerden baş ve ayak taşları tam olarak durmaktadır. Bir numaralı mezarın ayak taşı kitâbesi :

« صاحبة القبر . امة الكبير . والده شاه سلطان . بنت سليم خان .

Bir numaralı mezarın baş taşı kitâbesi :

« منها خالقنا كم وفيها نعبدكم ومنها نخرجكم تارة اخرى »

(Kürân, XX/55). Meâli : «Sizi ondan (toprakdan) yarattık ve ona sizi iâde ederiz ve ondan sizi sonra yine çıkarırız».

Nesli-i Hân'a âid olan mezarın, biri baş, diğeri ayak taşı olduğu muhtemel bulunan, fakat hâlen iki ayrı mezar hâline sokulmuş, eş boyda iki mustatil şekilde, mermer ve celi sülûs yazılı kitâbeleri, belki birbirini aşağıdaki sırada takibetmekte idi.

Baş taşı kitâbesi :

« قد انتقلت المرجومه . نسل خان سلطان بنت . اسميخانه سلطان بنت .

شاه سلطان بنت

Ayak taşı kitâbesi :

« سليم خان سلطان غازي . في اوائل ذي القعدة . سنة ثلث وستين و تسعمائة

|| (؟) من الطاعون .

Bu taşın arkasında, üstâd Konyalı şu türkçe ibâreyi de eskiden okumuştu : «Yoğidi buna mişâl. Kılmışdı Hâkık bunu şâhib-i cemâl. Solduğunca, Rabb..... verdi mevt».

edilmiştir. Zâviyenin izleri bile kalmamıştır. Türbenin temellerinin içinde, kubbe yıkıldığı zaman kırıldığı anlaşılan mezar taşları durmaktadır. Bunlardan kırık olmayan ilk mezar taşının (res. 7/a, b) Şâh Sultanın annesi, Yavuz Selim'in câriyesine âid olduğu anlaşılır. İkinci mezar, ki taşı çokdan yok olmuştur, İsm-i Hân'a âid olabilirdi. Vaşf-i Hân ile güzelliği mezar taşında tasvîr edilen ve H. 963'de tâundan, ölen Nesl-i Hân'ın mezar taşları buradadır. Mezar taşlarında, Vaşf-i Hân, Hüseyin Paşa kızı sıfatı ile, fakat Nesl-i Hân ise, Şâh Sultanın kızı İsm-i Hân Sultanın kızı olarak tanıtılmaktadırlar. Vakfiyeye ve Ayvansarayî'ye göre¹⁰² Şâh Sultanın da mezarı burada olmalı idi. Ancak *Sicill-i 'Osmânî*¹⁰³ ise, Şâh Sultan'ın mezarının, Yavuz Selim'in diğer kızları ile beraber, babalarının yanındaki mahsûs türbede olduğunu söyler ki bu türbe İ.H. Konyalı'nın lûtfen bildirdiğine göre, bugün yıkılmış bulunan Hâtuniye türbesi idi.

Şâh Sultan, Merkez Efendi'yi, onun evlâdı ve dervîşlerini de unutmamıştı. Merkez Efendi adına Şâh Sultan'ın kendisinin kurmuş bulunduğu iki zâviye ile, Merkez Efendi'nin Yeni Kapu dışındaki öz zâviyesinin idâmesi için, vakfiyeye şartlar koymuştu. Bu zâviyelerde Merkez Efendi'nin halîfeleri şeyh olacak ve onun usûlünde irşâda devâm edeceklerdi. Şâh Sultan vakfiyesinde Merkez Efendi'nin irşâdı şöyle anlatılmakta idi: «Bâtinî nefy-i taleb-i mâ-sivâ ile rûşen-zamîr, zâhiri şer-i şerîf-i Nebvî ile münîr».

Vaşf-i Han'ın, kahve rengi taşdan, üst kısmı sivri kemerli ve mükarnas'lı baş taşı iyi vaziyettedir ve kitâbesi şöyledir :

« يا الله . قد انتقلت بالرحمة والرضوان . وصف خان بنت حسين پاشا .
قولوا رحمكم الله الجنان اغفرها الله ملك المعان .

Vaşf-i Hân'ın mezarının bir eşi de üveği kız-kardeşi, Hüseyin Paşa'nın başka bir hanımdan kızı olduğu anlaşılan Fâtıma'ya âiddir. Burada Hüseyin Paşa «Al-mücâhid fi sabîlillah Ta'âlâ» unvânı ile tanıtılarak, kızı Fâtıma'nın bütün ömrü oruç tuttuğu bildirilmektedir :

« كنت في الدنيا لعمرى صايم ان في القبرى بيوم قائم »

Aynı türbede, H. 1010'da vefât eden Şehzâde Bâyezid kızı 'Ayşe Sultan'ın da mezar taşı görülmektedir.

Şâh Sultan külliyesinde ayrıca Şâh Sultan Hânkâhı'nın şeyhlerinden Şeyh Ahmed'in yıkılmamış bir türbesi mevcûddur. Kitâbe, târihi şöyle vermektedir :

« اولدى تاريخ مرشد پير طريق سنبلې »

(Hesâbıma göre 1227).

102 Şah Sultan vakf., v. 11/b v.d. Ayvansarayî, 132, 257.

103 *Sicill-i 'Osmânî*, I, 45.

«Maḥmiye-i Kostantiniyye ebvâbundan Yeni Kapu ḥâricinde, merkez-i dâire-i irşâd, merḥûm Şeyh Merkez Efendi mezâr-ı rahmet-medârları civârında, binâ buyurdıkları câmi-i şerifin dahi, uslûb-ı sâbık üzere....» diye başlayan Şah Sultan vakfiyesi kısmında¹⁰⁴, câmi ve zâviyede bulunan bütün kimselere yevmiye harçlık, dervişlere yemek masrafı ve câmi'e kandil parası vakf edilmişdi. Merkez Efendi'nin kızı «Ümmî Hatun»a ve Merkez Efendi oğlu «Fahr-i erbâb'üş-şalâḥ ve eşḥâb'ül-felâḥ merḥûm Ahmed Çelebi'nin kızı Selime Hatun'a» hayatta oldukları müddetce, yevmî iki akçe vakf olmuşdu. Şâh Sultan vakfiyesine şunu da ilâve etmişdi¹⁰⁵:

«Ve merḥûm ve mağfûr leh Şeyh Merkez Efendi'nin türbesinde her gün, şabâḥ vaktinde.... Şeyh-i mezbûr rûhiçün bir cüz.... okuna»

Merkez Efendi'nin Yeni Kapu dışındaki câmi'i, çile-hânesi, kuyusu ve türbesi çok kerre ve son yıllarda da tamîr görmüşdür (res. 2-3). Ancak zâviye yok olmuşdur (res. 4). Merkez Efendi türbesi hastaların ümid bağıladığı bir ziyâretgâhdır. Yatalakların gömlekleri getirilip, türbenin parmaklıklarından geçirildikten sonra, hastaya giydirilir. Merkez Efendi'nin sandûkası, üzerindeki siyah Ḥalvetî sarığı ile, kubbeli bir türbe içindedir. H. 1229'da yapılan tamîr esnâsında, kubbe yıldızlı bir gece semâsı şeklinde tezyîn edilmiş (res. 5). Kubbeli türbeye mutassıl uzun bir sofada Merkez Efendi'nin hatunu Et-yemez Şeyhi'nin kızının (sandûka üstünde yemeniye iğnelenen yazıda adı «Ḥadîce» olarak verilmiştir), Merkez Efendi'nin kızının ve halefi olan dâmâdının; ve daha sonraki şeyhlerin sandûkaları dizilmiştir. Merkez Efendi türbesinin yanında, İstanbul'un en büyük mezarlıklarından biri teşekkül etmiştir.

104 Şah Sultan vakf., v. 13/b, 14/a.

105 Şah Sultan vakf., v. 14/a.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Âgâh b. Şâlih, *Asrâr-i tâc ve kemer* (İstanbul 1318), Koyunoğlu Kütübhânesi'nde yazma.
- Ahmed Çelebi (Merkez Efendi oğlu), *Bâbûs'ul-vasî terceme-i Kâmûs ul-muhît*, Topkapı, H. 1169.
- Âlî, *Küh'ül-ahbâr*, İstanbul Üniversite Kütübhânesi, T.Y. 5959.
- Aşım, *Kâmûs-i Muhît tercemesi* (İst. H. 1272).
- Atâî, *Zeyl uş-Şakâ'ik* (İst. 1268).
- Ayvansarâyî (Hüseyn b. İsmâ'îl), *Hadîkat-ül-cevâmi* (İst. 1281).
- Fr. Babinger, «*Merkez Efendi*», Eİ, (Leyden 1936).
- Bursalı (M. Tahîr), *Osmanlı müellifleri* (İst. H. 1333).
- EI : *Encyclopaedia of Islam*.
- Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme* (İst. H. 1314-M. 1938).
- T. Gökbilgin, «*Lûtfî Paşa*», İA (İst. 1957).
- Harîrî-zâde (Kemal'üd-dîn), *Tibyân vesâil il-hakâik fî beyân salâsıl it-tarâik*, Süleymânîye kütüb., Fâtih 430.
- Horâsânî (Baba İlyas), «*Faşl fî beyân halvet il-meşâyih*», *Kitâbu meslekit-tâlibîn ve'l vâşilîn*, Koyunoğlu Kütüb., XVI. yüzyıla aid mecmuada.
- Hulvî (Celâl'üd-dîn Maḥmûd), *Lamazât-i Hulviyye az lamhât-i ulviyye*, Süleymânîye Kütüb., Hâlet Efendi 281.
- IA : *İslam Ansiklopedisi*.
- N. Kılıç-A. Çalığoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi* (İst. 1961).
- İ.H. Konyalı, «*Manisa, Kanûnî Sultan Süleymân'ın annesi Hafsa Sultan vakfiyesi*», Vakıflar Dergisi, VII (Ankara 1969).
- Mecdî : Edirneli Mecdî Efendi'nin (öl. H. 999) Taşköprü-zâde'yi terceme ederken ilâve ettiği zeyllere işâret eden kısaltma.
- Sa'd'ud-dîn (Mehmed, Hasan Can oğlu), *Tâc'üt-tevâriḥ* (İst. H. 1280).
- Şah Sultan vakfiyesi : Topkapı E.H. 3032.
- Taşköprü-zâde (Ahmed b. Muştafa), *Şakâ'ik un-Nu-mâniyye*, Mecdî Ef. terc. (İst. H. 1269).
- Ç. Uluçay, «*Manisa*», İA (İst. 1957).
- T. Yazıcı, 1. «*Fetih'ten sonra İstanbul'da ilk Halvetî şeyhleri*», İstanbul Enstitüsü Dergisi, II (İst. 1956).
2. «*Merkez Efendi*», İA. (İst. 1956).
- Yûsuf (Germiyanlı Şeyh Yaḳûb oğlu Sinân'ud-dîn), *Tezkire-i Halvetiyye*, Süleymânîye Kütüb., Es'ad Efendi 1372.

MERKEZ EFENDİ VAKFIYESİNİN TRANSKRİPSİYONU

..... Katabahu al-'abd ul-fakîr ilayhi Subhânahu Es-Seyyid Mehmed b. al-Kâzî bi madînat Kostantiniyye, gûfira lahu.

..... Harrarahu al-fakîr ileyhi Ta'âla Mehmed b. Hüseyin al-Çâzî bi asâkir-i Anaçolî.

..... Ketebehu al-fakîr ileyhi Subhânahu Muştafâ b. Hüseyin al-Çâzî bi asker-i Rûmîli.

Alhamdulillahi allazî vaccaha ibâdahû nahv al-hayrât ve sâka man şâ'a minhum ila taraf il-mabarrât va's-şalât u va's-salâm ala man haşşa ummatahu ila'l-ḥasanât va ala âlihi va aşhâbihi hum an-nucûm il-hudât ila's-sa'âdât. Ve ba'du sebab-i tahrîr-i kitâb ve bâ'îş-i tasfîr-i hitâb oldur ki kuṭb-i eflâk-i tarîkat ve Merkez-i dâire-i ḥaḳîkat, sâ'id-i mesâ'id iş-şerîfe, sâlik-i mesâlik-i selef, kâşif-i rumûz ül-aḥâdiş va'l Qur-ân, aş-şayḥ Mûsâ eş-şehîr bi-Merkezî ibn kudvet is-sâlikîn, el-hâdî ila 't-tarîk il-iykân va'l yakîn Mevlânâ al-merḥûm al-şayḥ Musliḥ ud-dîn, işbu dâr-i dünyâ... dâr-i metîne olmaduğuna vâkıf olub, binâen ala zalik meclis-i şer'-i hatîr-i lâzım üt-tevkîrde, vâkf-i âtiy ul-lisânî li ecl it-tescîl mütevellî naşb eyledüğü Murâd Efendi b. Naşûḥ mahzarında bi t-tavû va'r-rizâ ahsan-i niyyet ve sîdk taviyyet birle, ikrâr-ı şâḥîḥ-i şer'î kılub, Dâr us-saltanat is-seniyyet ul-Kostantiniyyet ül-maḥmiye kalası kapularından Yeni Kapu dimekle ma'rûf kapunun ḥâricinde vâkıf olub ḥalevât-ı müte-addide mefrûset'un bi'r-riḥâm ve beyt-i şiyâb ve kenîf ve kızgan müstemil ḥammâm ve ḥadîka ve fişkiye ki cânib-i erba'adan birî tarîk-i vâm ve eṭrâf-ı bâkiyeden merḥûm ve mağfûrun leh cennet-mekân Sultân Bâyezîd Hân vâkıf olan arz-i ḥâliye ile maḥdûd ve led il-cîrân Çifte ḥammâm dimekle ma'rûf ḥammâmı, ana mülâsık olan dükkânları ve önünde iki divârı ve ḥammâm ve ḥadîka-ya mülâsık olan yerleri ve zâhrında arz-ı ḥâliye ki içünde mecrâ-i mâ'î ve mezbele ilkâ olıcaḳ mevzî ki cümlesinin ḥudûdları led il-ahâli ve 'l-cîrân ma'dûm ve vaşfdan müstâgnîdür, cem'î tevâbi-i levâḥîḳ ve âmme ḥuḳûk u merâfiḳ ile, ḥasbeten lillah il-Celîl, vâkf-ı ḥabs-i sebîl edüb, şart eyledüm ki ol ḥammâm-ı merḳûm icâr ve icâresinden ḥâşıl olan aḳçenin birin beher yevm Hazret-i Resûl-i Ekrem rûhı için Qur-ân-ı Azîmden, alâ vech-i tertîl bir cüz-i şerîf tilâvet eden kimesneye verile ve bir aḳçesi benim rûḥum için bir cüz tilâvet eden kimesneye verile ve bir aḳçesi dahi oğlum Derviş Çelebi ve Âlî Çelebi ruḥlarıçün beher yevm bir cüz-i şerîf tilâvet eden kimesneye verile ve oğlum Ahmed Beğîn vâldesi Şâḥ Sultân ibnetü

Sultân Selîm Hân aleyh ir-rahmeti ve'l gufrân rûhu için beher yevm bir cüz-i şerîf tilâvet iden kimesneye yevmî birer akçe verile. Ve mâdâm ki ben kendüm kayd-i hayatda olam, mütevellî olam, kaçanki dehr elinden şerbet-i mevti nûş ile mest ü medhûş olam, oğlum Ahmed Çelebi mütevellî ola; ol dahi âsûde-i civâr-i rahmet oldukda, evlâdına olup meşrûta olup, neslen ba-de neslin ve fer-an ba-de aşlin, şümme ve şümme ve şümme, evlâd-ı evlâd-ı evlâdından zükûr ve inâş dan mertebe-i ûlâda mevcûd olan mütevellî olup ve ba-d el-inkirâz bu şart üzere utedkâsının olup ve ham-mâm-ı mezkûrun ve sâyirinin murûr-i eyyâm ile icâresine kılet ve binâ-sına küllî meremmet şârî oldukda, müeccele ve mua-ccele ile âhara icârı ve ala mâ iktizâ il-hâl cümle tebdil ve tagyiri mütevellîye mufavvâz ola. Fazla kalan azyâd, kalîl ve keşîr, mütevellînin ola deyü, akâr-i mezbûrî fârîgan an iş-şavâgil, li ecl it-tescîl, mütevellî naşb eyledüğü mezbûr Murâd Efendi'ye teslim, dahi sâyir evkâfa taşarruf eyledikleri gibi taşarruf eylediklerini meclis-i şer-i kavîde îtirâf eyledükden sonra vâkıf-i mezbûr semt-i vifâkdan cânib-i şikâka teveccüh edüb, vaqfı akâr eimme-i ahyâr olan İmam-ı Âzam ve hümmâm-ı akdem katında şahîh ve lâzım olmaduğuna binâ-en vakf-ı mezbûrdan rücû eyledüm, mülküm istirdâd eyledüm deyü nizâ eyledükde, mütevellî-i mezbûr cevâb-ı bâ şevâba şurû idüp, eğerçi vakf-ı akâr ind el-İmâm-ı Âzam gayr-ı lâzımdır, lâkin İmâmeyn-i Humâmeyn katlarında şahîh ve lâzımdır, ana binâen redd etmezsin deyü nizâ ve imtinâ eyleyüb, hâkim-i mevki-i sadr-i kuttâb tûba lahu ve husn-i maâb huzûrunda müterâfi-ân ve fasl ü hüküm râgibân olduklarında hâkim-i mü-mâileyh dahi cânib-i vakfı evlâ ve ahrâ görüb, vakf-i mezbûru evvelen şih-hatine ve şâniyyen lüzûmuna âlimen bi'l ahlâf beyn eimmetin il-aşraf hüküm etmekle vakf-ı mezbûr evkâf-ı lâzımeden oldu. Faman beddelehu ba-da mâ samîahu fainnamâ işmahu ala'llezina yubaddilûnahu. Inn' Al-laha Semî'un Alîm ve acr ul-vâkıf ala Hayy il-Karîm. Ve ala hazâ va-ka-a l-işhâd va't-tahrîr fi'l yavm it-tâsi min şahri Şavvâl il-mukarram sana tis a va hamsîn va tis amia.

Kudvat ul-ulamâ il-muhâkikîn Mevlâ Şeyh Alî Efendi.

Umdet ul-kuzât Mevlânâ Sinân Efendi b. Haydar.

Emîr'ul-umerâ il-kirâm Süleymân Paşa.

Fahr ül-müderresîn Mevlânâ Şun-ullah Efendi.

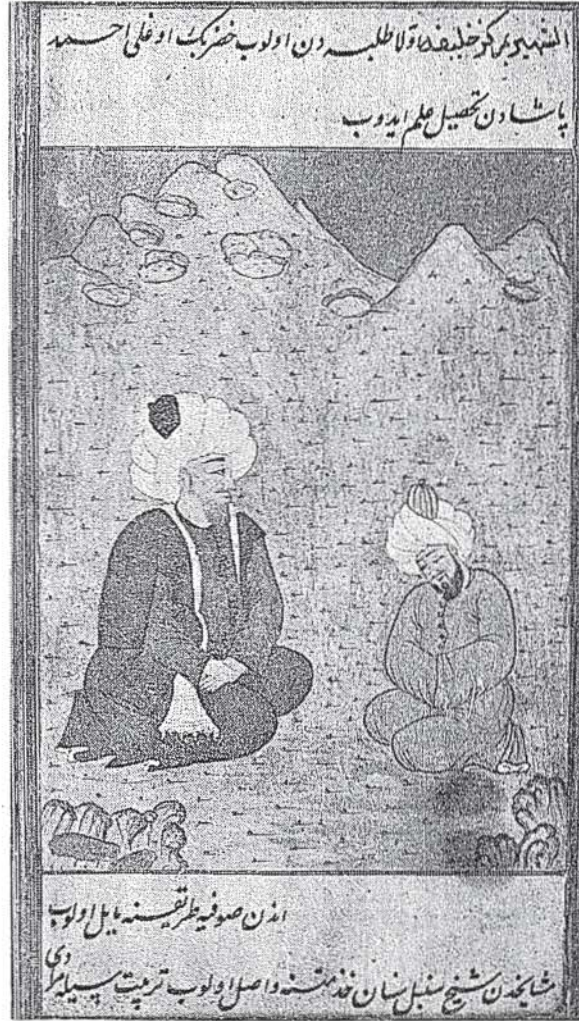
Mevlânâ İvâz b. Alî.

Al-Hâcc Vefâ b. Abdullah.

Halîl Beg b. Receb.

Muhtî ud-dîn Beg Bâyezîd.

Abd ul-Halîm Abd ul-Menâf ve gayrihim min el-hâzırîn.

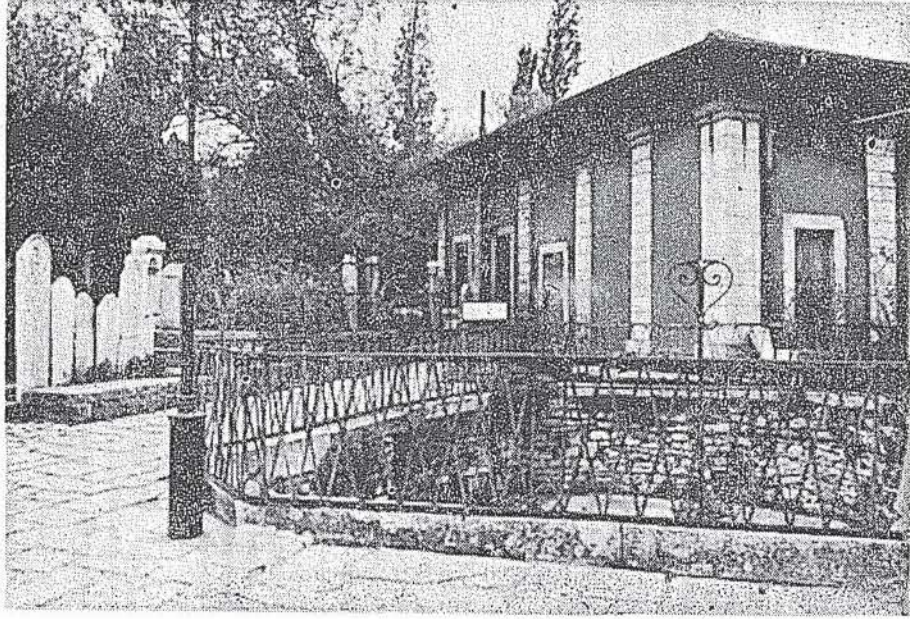

Resim 1. Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde'nin Şakâ'ik-i Nu'maniye adlı eserinin, II. Osman devrinde (H. 1026-31/1617-21) Hâkî lâkablı Muhtesibzâde Belgradlı Mehmed tarafından tercemesinde, varak 283/a' da Merkez Efendi'yi Sünbül Efendi'ye biat ederken gösteren resim.

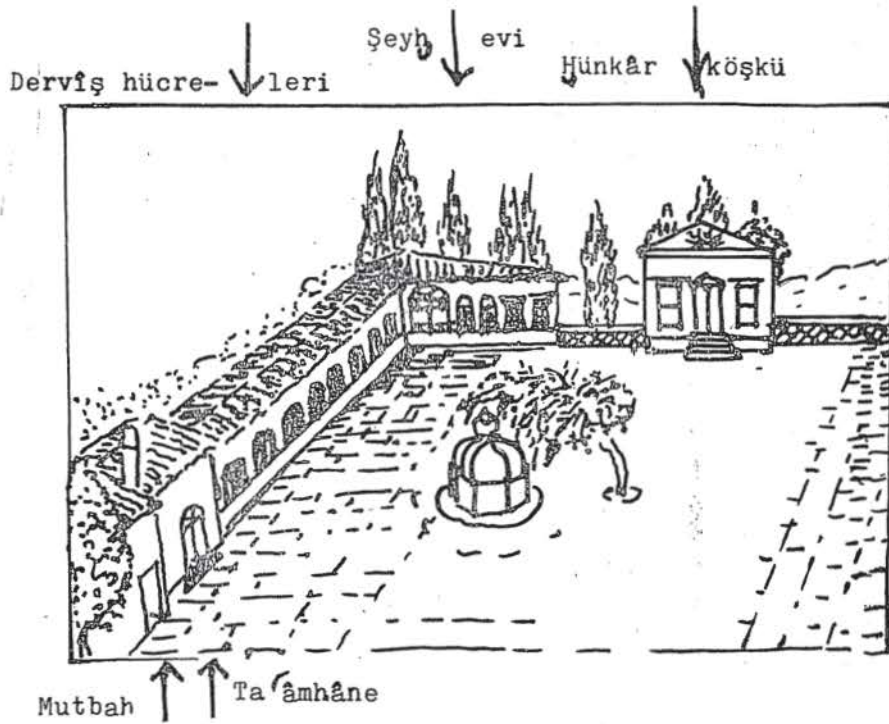
E. ESİN

Resim 2. Merkez Efendi'nin Yenikapı dışındaki dergâhının girişi.

Resim 3. Merkez Efendi dergâhının avlusu ile mescid, çile-hânenin bulunuğu kuyunun hâlen görünüğu.

Resim 4. Merkez Efendi dergâhının hâlen yıkılmış bulunan bâzı kısımlarının el ile çizilmiş bir resmi. (N. Kılıç'dan istinsah edilmiştir).

Resim 5. Merkez Efendi türbesinin içi ve sanduka.

Resim 6. Merkez Efendi vakfiyesi.

E. ESİN

Resim 7. Eyûb'da Şah Sultan külliyesinde, Şah Sultan'ın annesinin mezarının baş ve ayak taşları (bk. not 101).